

Remenyik Zsigmondról

I. Vész és kaland Remenyik Zsigmonddal

(Küldöm ezt az emlékezőt és dokumentumot az *Irodalmi Lexikon*ban nem szereplő Louis Nagelnek, aki azonos Nemes Lajossal, a régi Gondolat alapítójával; napsütéses cap-martini házában véget nem érően idézgettük barátja, Remenyik Zsigmond emlékét, és miközben az ablak alatt zúgott a történelemként nyugtalan Földközi-tenger, az író régi könyveiben lapozgattunk.)

I. a) Ki, miféle szerzet volt Remenyik Zsigmond? Nem vállalkozunk irodalomtörténeti esszére. Tény, hogy ő máig sem „széles körökben ismert” író, talán sokaknak még éppenséggel idegen is a magyar irodalomban, „más”. Nincs modellje, és nem modell. Kudarc: a kételkedés őszinteségének mindenkori hiábavalósága. El merete mondani, hogy az adott világ nem a lehető legjobb, hanem a lehető legrosszabb. Leírhatjuk róla, amit Céline kétségbeesett szellemi rokona, Drieu La Rochelle önmagáról vallott: megszálottja a XX. század időszerűségének, a fölöttébb indokolt gyanakvásnak... Ódon ládában, elsárgult levelek közt kutakodva, nemrég bukkan-tam alább először közölt, 1953-ban keletkezett interjúmra Remenyik Zsigmonddal. Abból az időből, amikor még nem én válaszoltam, hanem zöldfülű író-újságíróként csupán kérdeztem-kérdezgettem; visszapillantva, úgy gondolom, azt se jól. A már-már elfelejtett-elvesztett szöveget — végleges távozásunk után ki tudhatná, milyen szemétdombra kerül nagyszüleim hajdani tanyai ládájának mai tartalma? — felfedező döbbenettel olvastam újra, véletlenül előkerült régi vallomásokot kisérő izgalommal. Akárcsak azt a 26 sűrűn gépelt levél-levelezőlapot, ami a Remenyikkel való érintkezésünkből még fennmaradt. Az első 1934. július 17-éről, az utolsó 1937. november 19-i postabélyegzővel. Levelezésünk kezdődhetett előbb, befejeződhetett később is. A nyugtalanító szellemű, örökké protestáló dühű íróval a *Korunk*, illetve Gaál Gábor megbízásából kerültem személyes kapcsolatba, de még előbb csetlő-botlón, balkezesen fogalmazó fiatal íróként, úgy lehet elsőül irván — elragadtattott — tárcát Remenyik *Mése habbal* című regényéről, a nyitott ablakú, polgári radikális, kisebbségi jogokat védő *Brassói Lapok*ba (1934. július 15.). Remenyik Főti úti lakásán így fordulhattam meg Pesten, nem is egyszer, behemót, múlt század végi, e század eleji olcsó bérház ötödik emeletén, regényesen izgalmas, belül csupa szikrázás környezetben, ahol a nagyszony, a házigazda örökké talpig-állig feketébe öltözött, ősz édesanya trónolt hangtalanul, méltóságtelesen, asztal, család és vendégek fölött; a gyönyörű asszony feleség pedig a szorongást, a szenvedély feszültségeit feloldó vendéglátói barátság melegével repdesett. Igen, gyönyörű asszony volt! Remenyik pedig, ha nem érkezett épp lihegve, kétségbeesett és elszánt pénzvadászatról, a megbeszélte időpontot néhány perccel lekésve — „Azok az átkozott villamosok! Azok a gyalázatos szerkesztők! Azok a hazug és bögöly könyvkiadók!” —, vadgalambszínű sombrerojával fején, mindig frissen, gyűrődéstelenre vasalt angolos öltönyben, vakitóra subickolt, kitaposatlan ép sarkú cipőben, gondosan kefélt szőke bajszkájával formásan dacos ajka fölött — egész külcsinjére a Pest-Budán lebzselő dzsentri-földbirtokos kirakati mintapéldánya —, ha nem késett éppen, hanem már várt, barna-fehér aprókockás, térdig érő posztó házikabátban fogadott, mellén a zsebben hófehér zsebkendő: egy századfordulói dandy intimitásban. Amikor már nekem is lett házikabátom, őt utánozom; nini, lepődöm meg hirtelen, máig is csak ilyet hordok! Az író, miután kellő grandezzával üdvözölt a különben konvencionális, de ragyogó rendben tartott úri lakás falai, a dormándi kúriáról maradt patinás bútorok között, ott, az Angyalföld fölött, az ötödik emeleten, és elhangzottak az első obligát és jólnevelt csevegő-mondatok — „Hogy s mint érzik magukat a dögvészes Budapesten?” — „Köszönjük; érdekes, érdekes.” — „Mit ír, uram?” — „Mit ír ön, uram? Mikor jelenik meg kínai kötete?” —, ötleteivel, dühivel, gúnyjával, szélvészretorikájával egy-kettőre valóságos szellemi tűzvészeket lobogtatott fel. A nagyszony szigorúan figyelte fiaura előadását. A gyönyörű asszony feleség biedermeier fotójba gombolyodott, feltehetően a Váci utcában látott belga csipkéről álmodozott, hiszen Zsiga szövegeit, átkait akár kívülről is felmondhatta volna. Feleségem, Klári zavartan, elképedve mosolygott. Én meg csak lenyűgözve, kíván-

csian, tisztelettel és alázattal igyekeztem Remenyik szavai, mondatai, átkai máglyatüzeinek emeleiteig felérni. Mondhatnám azt is, ámulattal, mert hiszen baloldali körökben, ahol Pesten *Korunk*-ügyekben előfordultam, már-már folklórszámba menő, meredeken képtelen történetek kerengtek Remenyikről. Az író lakása egyébként semmiben sem egyezett azzal a Louis Ferdinand Céline pamflet-tollával ábrázolttal — Remenyik hősei, ő maga is a társadalom, az ember obszcné éjszakájának bugyrain utazott keresztül-kasul, lázadón, felháborodottan, valóságosan is „au bout de la nuit” —, amelyet *Az utálkozó tisztelők* című darabban írt meg, a *Bagatellek* főcímet viselő sorozatban, a *Korunk* oldalain (1935. július); különben Céline egyik, igaz, még nem rosszízű könyvének címe is: *Bagatelles pour un massacre*. Ebben a gúnyiratban ez emlékező sorok fogalmazójának és feleségének — Remenyik áttételében Bukovinából, igazság szerint a romániai Bánságból (miért írják manapság németesen Bánátnak?) hozzá kérezkedő és érkező csodálóinak — látogatását festi le. Korántsem kíméletesen. Az érzékletesen és remekül karikírozott helyett a tényleges látogatás, a miénk, kísérteties tréfával ért véget, búcsúzáskor Remenyiknek azzal a hajmeresztő kérdéssel, vajon nem Schweinitzer, az akkori budapesti politikai rendőrség hírhedt főnöke küldött-e bennünket, kikémlélni az idilli és békés — békés? — Remenyik-otthon rejtegetni való titkait? És ami még gyalázatosabb, kifürkészni az író közveszedelmes gondolatait. Ajkunkra fagyott kínos mosollyal támolyogtunk le az elhanyagolt lépcsőkhöz őt emelnyit a kapuig, ahol csak azért nem eredtünk futásnak, mert arra kellett gondolnunk, hogy az utánunk alaposan szellőztető író, az ablakon kihajolva, homlokráncolva vagy vihogva, figyel bennünket: megrémültünk-e a regényfordulatú leleplezéstől, vagy úgy teszünk, cinikus, valódi spionokként, mintha meg se rémültünk volna. Odahaza Gaál Gábor azzal nyugtatott, hogy nem kell a bolondikus Remenyik efféle ugratásait komolyan venni, tud ő ennél vastkosabbakat is, játék az egész, színlelődás. Napjaink, a mi örült napjaink pokoltornácán. Nem találkoztunk többé, ha ugyan nem véletlenül, később, a *Szép Szó* szerkesztőségében, vagy a Váci utcában Cserépfalvinál, az irodalomtörténeti könyvesbolt európai légkörű irodájában, de hogy még láttuk egymást, talán csak az emlékezés káprázata, bizonytalan érzés. Persze e rémtörténet után is változatlanul habzoltam Remenyik minden sorát, kénsavas vádiratait, feljelentéseit a kor emberének gazságai, a társadalmi szerkezet abszurditásai ellen, hiszen akkoriban még bőségesen tenyésző illúzióim, szinte vallásos felforgató újonc-radikalizmusom ellenére — vagy épp ezért — egyetértettem vele, aki már rég, rutinosan radikális szellemi felforgató volt. De micsoda dimenziókban! Ő akkor 36 éves, kész és különös, rendkívüli író. En tíz évvel kevesebb, s minden tekintetben csekélyebb. Ebben a korban az érettség tetemes különbsége! Levelezésünk a *Korunk*-beli „leleplezés” ellenére se szakadt meg, hiszen Gaál Gábor lecsendesített: játék az egész, hisztériás szcéna... Az alább közölt interjúban Remenyik válaszaírásban feltett kérdéseimre 1935. október 19-i keltezésű levélben értek el. Az egyetlen borítékban kapott levél Remenyiktől... De addig? Mi minden nem történt Remenyik Zsigmond és M. J. között addig? És azután is... Kezdjük az elején.

I. b) Remenyik M.-nek a *Mese habbal* regényről szóló tárcáírására válaszolva, meghívja a fiatal író-újságíró: ha Budapesten jár, keresné fel. Ezen a Kolozsvárra érkezett levelezőlapon — M. még a *Korunk* szerkesztőségében dolgozik, de csakhamar a *Brassói Lapokhoz* szerződik, minthogy a folyóirat nem bírja el a segéd-szerkesztő költségeit, bármily szerények is —, ezen a levelezőlapon (1934. július 17.) vesz észre M. most egy mondatot, amelynek jelentésem értelmét csak utólag, alapos késéssel fogta fel: „nem is művész az, aki nem kételkedik.” Remenyik vagy kereshette, vagy „lekáderezte” M.-et, mert Gaál Gábor levélben (1934. október 22.) igazolja őt: M. „a Brassói Lapoknál van alkalmazásban”. Remenyik 1934. november 1-én írja M.-nek a *B. L.* címén, avantgarde módon elhanyagolva a máiusculák használatát: „új kötetemmel napokban elkészültem, kb. 400 oldal, érdeklődj meg, brassói lapok nem reflektálnak-e folytatásban és mit fizetnének érte. kötetben csak tavasszal jelenik meg. címe »nem is olyan rettenetes.«” M. lelkesedve, lelkesedve-közvetítette az ajánlatot. Erről bizonyára értesítette az író, valószínűleg felszólította, lépjen érintkezésbe a *B. L.* főszerkesztőjével. Gaál Remenyiknek, 1934. november 25-én: M.-et „elhelyezték Temesvárra [...] hetekkel ezelőtt nekem valami olyasmit írt, hogy szó van az Ön regényének a Brassói Lapok részéről való acceptálásáról.” Remenyik 28 nappal azután, hogy a fiatal M.-et megkérte — inkább elrendelte —, tolmácsolja ajánlatát, a következő tartalmú levelezőlapot irányítja Temesvárra, 1934. november 29-i keltezéssel: „módelemtl rosszévén veszem öntől, hogy a brassói lapokkal kapcsolatban beugratott. nem lett volna szükséges reputáció érdekében ajánlkozó levéllel felkeresni ez úriembereket, akik soraimat még válasza sem méltatták. eddig is nagyon jól megvoltam brassóiék nélkül, ezután

is meg lettem volna, tiszta lelkiismerettel és még tisztább kapcsolataimmal. általában véve szívesebben nélkülözöm, mintsem, hogy nagyképű irodalmárok és kiszolgálói seregébe álljak. [Ez félreérthetetlenül: M., következnek némi enyhítés, és rögtön utána a „de”. — M. J. megj.] önt természetesen felelősség nem terheli, de mint ismerője urainak és gazdáinak, engem e könnyelmű lépéstől megóvhatott volna. költő és valóság című kötetem [megjelenése] kissé kitoldott. új regényem [*Nem is olyan rettenetes* — M. J. megj.] félig-meddig passzírozva van, könyvnapra cserépfalvinál [ahol a *Sarjadó fű* jelent meg három évvel később — M. J. megj.]. vége szentimentalizmusomnak lelkiismeretlen polgári kiadónál kalmárabb lelkületű szocialista kiadókkal szemben.“ A *Korunk* szerkesztője M.-hez, 1935. január 7-én: „Sajnálom, hogy Remenyik-féle esete történt. Azzal kell azonban megvizagálnom, hogy ilyen esetem a munkatársakkal (ilyen természetű esetek) kerek ötezer áll rendelkezésemre. Különben is Pesten olyan általános neurozís lehet, ami már elképesztő. A lap minden egyes munkatársa intrikál előttem a másikra, egymást jelentgetik föl, hogy ez elírta az ő témáját, és viszont. Valamennyi képtelenül hiú, kiábrándítóan kicsinyes, stb. [...] A leghelyesebb ezeket nem tudomásul venni.“ Amihez persze Gaál bölcsessége kellett. Igyekeztem azt magamévá tenni. Egyébként Gaál helyzetképe megdöbbentően ugyanaz, mint különben írásaiban a Remenyiké, aki, mint e kollázsából is kitűnik, maga is protagonistája a saját maga irta abszurd tudatnak, helyzeteknek és történeteknek a súlyosan ideglázás történelmében. M., ha jól ismerjük, valószínűleg kendőzetlenül választott Remenyiknek. Gaál 1935. január 9-én Remenyik Zsigmondnak: M. „neheztel Önre, mert önzetlenül mindent megtett Önért egy szörnyű kiadónál, s azután, amikor a szörnyű kiadó alaptermészetéből kifolyólag nem váltotta be ígértét. Ön M[.]ra neheztelt meg. Mindezekhez hozzátehetem, hogy én ismerem jól M[.]t, s minden inkorrektiséget és irodalmi hamiskodást abszolút idegennek tudok tőle.“ Ezt az erkölcsi bizonyítványt az eredendően gyanakvó Remenyik aligha fogadhatta el könnyűszerrel, talán egyáltalán nem. 1935. január 26-i soraiban mégis engesztelni igyekszik M.-et, a maga különös és túlzó módján, akárha regényeiben. antihősei hangján: „engedje meg, hogy [a] közöttünk lévő, akaratomon kívül történt nézeteltérésünkre kitérjek, ha szokatlanul hangzik is, távolról sem volt szándékomban megbántani önt brassóiakkal kapcsolatos dolgokból kifolyólag, enyelgés kívánt az lenni inkább, mert ismeretlenül is tudom az ön erényeit [sic!], ha ön mégis oly kimért természetű, nézze el a faragatlanságomat. [...] brassóiaknak felajánlott nem is olyan rettenetes novemberben jön ki, most már rendes és kötelezettségét íróval [szemben] is pontosan teljesítő kiadónál [...] igaz barátja r.zs.“ A fiatal M. valószínűleg meghatódott e megtisztelő hangváltástól, és hanyatt-homlok sietett megbékkülni a számára már akkor fontos és jelentős íróval. Közben Remenyik, levél-levelezőlapjai szerint, az elátkozott „szocialista kiadóknál“ házalt M. verseskönyvének kiadása ügyében — szintén eredménytelenül —, és némely költeményeit elhelyezte a *Magyar Hírlap*-nál, Felek Gyéza révén, akit 1935. február 12-i lapján így jellemez: „megbízhatatlan és hazug ember, állandóan részeg és saját firkálmányaival tölti meg legszívesebben a lapot.“ Mintha a *Költő és a valóságból* kimetszett mondat. Akárcsak M.-nek adresszált három hónappal előbbi, színfal-hasogató filippikája. M.-éknek a Remenyik-házban tett egyik, talán a második látogatása után, 1935 júliusában jelenik meg a *Korunkban az Utálkozó tisztelők*, amelyről előbb tettünk említést. De, hogy meglepetésünk maradéktalan legyen, Remenyik az esztendővel előbbi skandálum kiváltójával szolgál — és tavasszal kötetben meg nem jelent — *Nem is olyan rettenetes* című regény közlésére vonatkozó ajánlatát megismétli: „nagyon megköszöném, ha fűzinél [Dr. Fűzi Bertalan, a B. L.-nak előbb is főszerkesztője — M. J. megj.] eljárna ügyemben. [...] szó lenne elsősorban a »nem is olyan rettenetes« című dolgozatomról, amely kb. 850—900 000 betű. Tehát egy nagy regény, széles markolású, legközelebb áll a mese haddal című dolgozatomhoz konstrukcióban, bár jóval mélyebb és tágabb, ún. társadalmi regény. főhőse egy bizonyos Brunó nevezetű fényképész, akivel minden rémes dolog[,] ami csak ezen a világon előadódhatik, megtörténik, míg teljesen el nem veszi maga alól a talajt, mikor egy bizonyos dologból kifolyólag rájön, hogy ami vele megtörtént, az végeredményben nem is olyan rettenetes, sokkal rémesebb dolgokat is látott már ez a világ. ez lenne a csontváza dolgozatomnak, döntse el kérem ön és végeredményben fűzi dr., hogy számíthat-e e fajta írás brassói [lapok] olvasóinak érdeklődésére, amennyiben igen, úgy értesítésüket és ajánlatukat kérem, ha lejön a lapban, úgy regényem itt könnyen elhelyezhető, kiadó talán át is veszi a szedést.“ (1935. december 15.) — Így jelent meg 1932-ben a Pantheonnál Markovits Rodion folytatásokban közölt regénye, a *Sánta farsang*, a *Temesvári Hírlap* szedésével. — Ha rájött Brunó úr, M. miért nem jött volna rá, hogy ami Remenyik és közte történt — még azután is, más összefüggésekben ugyan, de történni fog —, nem is olyan rettenetes

tes, M. a Bruno úrról szóló regény ügyében ismét a főszerkesztőhöz fordult, bár a B. L. által nem közölt interjú október 19-i keltezésű. A regény nem jelent meg. Talán nem utolsósorban azért, mert Remenyik egy időben a *Korunk* legkielezettebb, legagresszívabb hangú törzsmunkatársa volt, akiről a budapesti politikai rendőrség hírhedt Schweinitzerje nem lehetett a legjobb véleményrel; láttuk, az író kényszerképzetes, abszurd happeningre gerjesztette M.-ék ellen, azaz tartott, félt a hírhedt kommunistaüldözőtől. Ki nem félt tőle? Pesten a *Korunk* ügyeiben téblábolva, M. kérésére Remenyik mégis, valószínű ésszerű természetességgel vállalta az M. útján hozott juttatott *Korunk*-példányok szétosztását a Duna-parti fővárosban, ezt az önkéntesen illegális technikai-agitációs munkát; persze, meglehetősen, Remenyik még csak nem is gondolt rá, hogy tulajdonképpen egy pártaktivista földalatti tevékenységét végzi. Eredendően kalandra hajlamos természet volt. Ama időkre jellemzően írja Remenyik az egyik *Korunk*-küldemény vételekor M.-nek — a magyarországi munkatársak létszámán felüli lapszámok zavart kelthettek —: „ezeket majd valahogy elajándékozom, tekintve, hogy senkinek nincs kedve, ha éppen nem fúzi a lapozó közelebbi nekzsus, feje alatt, vagy feje fölött rokonszenves bombákat tartogatni.” (1937. november 19.) A B. L.-at persze nem érdekelte Schweinitzer, s ha a hírhedt politikai rendőrt polgári radikális vagy plebejus népi körökben is gyűlölték, ebben a szerkesztőségben bizonyosan. De az már számításba jöhetett, hogy budapesti sajtókörökben képtelen és fantasztikus történetek kerengtek a „hírhedten” békétlen, anarchikus természetű, mai szóval „nonkonformista” Remenyikről. Aki vérmérséklete, a valósághoz való ultraradikális viszonya, szabados nyelvezete szerint, úgy lehet, valóban anarchista volt, olyan szélsőbaloldali „ultra”, aki nem tűrte a besorolást; bármily áron őrizte személyes írói függetlenségét. Csak Gaál Gábor tudott vele bántani, lehetett vele szigorú. És talán a fekete ruhás dzsentri nagyszonyi mama. Aztán meg ki tudhatná, micsoda kíméletlen gorombaságokat vághatott a „bolondikus” író a B. L. főszerkesztőjének fejébe a Brunóról szóló regény első felajánlásának sikertelensége után? Ez lett volna a regény visszautasításának és M. Remenyikkal készített interjúja csendes elsüllyesztésének a személyes oka? A B. L. különben megelégedett olyan legjobb és legnépszerűbb budapesti publicisták állandó szerepeltetésével, akik mögött azonos irányulású tekintélyes lapok álltak, mint a baloldali Bálint György, a liberális Márai Sándor és a polgári radikális Zsolt Béla. Egyfajta népfront-képlet, mely a romániai újságban a népiesekhez való vonzódással egészült ki, összhangban a lap romániai magyar kisebbségi tájékoztatóival. Az újabb kudarc és az utolsó levelezőlap között még felindult levelezésünkben némely vicinális vihar, de az nem tartozik beszámolóinkra. A *Korunk* 1937. júniusi számában írt M. a *Nagytakarítás vagy a szellem költőtanca* (Victoria, 1936) című kis Remenyik-kötetről, Remenyik indulatos gondolati, ama évek európai szellemét nyomom kísérő széljegyzeteiről-naplójáról, akkori napjaink Európa-látványáról, ahol „a szemét térdig ér”. Hamarosan pedig az ezt folytató *Téli gondok* (Pantleon, 1937) kötetkéről ír M. kritikát (*Korunk*, 1937. december). Ezeket már nem a kezdő író rajongása fűtötte. M. némileg érettebb fővel arra törekedett kurta jegyzetében, hogy vizsgálódón, elemzőn, értékelve közelít meg Remenyik írásait. A művész és lázadó iránti tiszteletet az sem homályosíthatta el, hogy a recenzáló hangjába szociologizáló balosság is keveredett. Remenyiknek utóbbi kötete a következő ajánlással érkezett M. kezébe: „szeretettel és viaskodó barátsággal.” Remenyik utolsó levelezőlapján (1937. november 9. — előbb már idéztünk belőle) könyve megküldéséről értesíti M.-et, és így búcsúzik: „egyebekben sokszor üdvözlöm, régi és hányatott barátsággal, ami remélem ezúttal, nem került álnok sziklára megint, ha igen, úgy értesítsen, hogy siessek hajónk segítségére.” De M. — a fiatalabb — közös utazásukba alighanem hamarabb befáradt, mint a megpróbáltatott hajós. Hősietlenül elhagyta ezt a szünetlenül kiszámíthatatlan viharokba keveredő hajót, de semmiképp sem azért, mintha elutasította volna Remenyiket, a felháborodott művészt, a kételkedő lázadót, a kétségbeesett humanistát és vérbeli avantgardista regényírót, akiről még nem tudhatta, hogy Európa 1968-as májusát anticipálja — mely ha nem is múlt el nyomtalanul kontinensünk szükséges gondolatai fölött, mára már csak emlék és mementó, mint annyi szellemi lázadás, forradalmi felkelés az utolsó két évszázadban —, azt a metapolitikai, értelmiségi felkelést, a francia, német, olasz új „márciusi ifjakét” — a szuperkapitalizmus keretei között —, amely minden totalitarizmus bűneit megtagadva, forradalomra kívánczolt egyesülni a munkásosztállyal és — nagyarányú akcióba lendítette — szétvetni egy megmerevedett imperialista, technokrata és bürokrata rendőri, tőkés, centralista államszerkezetet, lerombolni tekintélyét és De Gaulle-t kis híján megbuktatta... Remenyik illúziótlan és individuális zendülése, a forradalmi szövetségre támaszkodva, a feudális-kapitalista Horthy-féle, imperialista töltetű bürokratikus rendőrállam, a Schweinitzer-struktúra ellen irányult, tekintélyét tépázta

meg, a jogból kitagadottakkal, a negyedik renddel és a még lentebbiekkel való szolidaritásból. Hiszen, akárcsak Déry Tibor, ő is a második rendből vált ki, osztályának disszidense volt, kontesztáló író, és nem politikus. De íróként az egyetemes emberi válság kimondója, aki családatlanul tudta: közeleg a hosszú kések éjszakája, az ő szemléletét igazoló apokalipszis...

I. c) A magyar irodalom történetének hatodik kötete (1966) kellő terjedelemben fordul ugyan Remenyik felé, de nem tud vele mihez kezdeni, mert ez a disszidens nem illik semmilyen keretbe. Talán valóban nincs is olyan fejezete irodalmunknak, amelybe ez az egyedül álló, szélsőbalos próza- és drámairól Remenyik — aki úgy lehet Sartre-ral, Malraux-val és a korai Céline-nel, távolról még Swifttel hozható vonatkozásba — besorolható lenne. Ő írt a *Korunkban Céline Az éjszaka mélyén* című regényéről (1934). A helyére illesztése körül ugyanolyan a zavar és a zavartság, mint egy másik „belül lévő kívülálló” kritikai elme és művész, Sinkó Ervin esetében. Ez persze nem esztétika, hanem politikum kérdése. A hatodik kötet róla szóló cikke zárt, „marxizmuson belüli” alapról az író a magyar avantgarde és a forradalmi irodalom fejezetein „kívülre” helyezi. A kategórikus kizáró ítélet szó szerint így hangzik: „Remenyik kétségtelenül [!] polgári író.” Holott Remenyik álláspontja a kezdettől a végig kétségtelenül antipolgári, antiburzoá, antikapitalista, antiimperialista, megalkuvástalanul elnyomásellenes, kizsákmányolásellenes, antifasiszta, antitotalitarista; miközben a „Lumiére”-re, a felvilágosodásra támaszkodik, tehát racionalista. A *Mese habbal* regényről írtam még 1934-ben, említett esetlő-botló apológiámban: „Ebben a keserű vádiratban [...] nem marad érintetlen polgári életünk egyetlen rekesze sem. Egyetlen erkölcsi szemölcsünket nem rejthetjük el R. Zs. [elől]... elefánt nagyságúra nyagyt fel minden mikróbat, amely korunk dicső társadalmában fellelhető. Egy történelmet leélt osztály súlylyedésének utolsó fejezetei ezek. Visszásságában és neveltségességében [a *Mese habbal* ennek az osztálynak] a leghűbb történelmi portréja. És ezért: ez az új történelmi regény.” Ami már nem apológia, de egy utópikus vízió vetületében ma is tény. A Remenyiké minden, csak nem „polgári irodalom”. Ő minden, csak nem „polgári író”. Legföljebb — már akkor — nem tesz eleget a szűken értelmezett szocialista realista felfogás kánonjainak. És valóban: nincsenek pozitív hősei, nem követi Balzacot, Tolsztojt, avantgardizmusa kívül esik mind a nagyrealizmuson, mind a szocialista realizmuson. Érdekes az is, hogy ugyancsak az irodalomtörténet hatodik kötetében, a *Dráma* fejezet Remenyikről szóló része ezzel a mondattal kezdődik: „Az elvetélt lehetőségek [!] szinte jelképes példája Remenyik életművének drámai része.” Mintha nem az előbbi „polgári író” meghatározást fogalmazó szellem, de idegen kéz tűzte volna a kézirat élére ezt a megsemmisítőnek szánt leértékelő mondatot, hiszen ez feltűnően ellene szól az utána következőknek. Mert magában a Remenyik drámairodalmáról szóló cikkben épp az ellenkezőjéről van szó: ő a kapitalizmust kiszolgáló polgári kommersz színházzal szemben ő, „a marxizmustól megérintett” író kísérletezik először irodalmunkban az epikus színházzal, a látomás-színházzal. „abszurdításával fejezi ki a kapitalizmus abszurd voltát” — tehát mégsem polgári író? —, és kerül így, a fejezet írója szerint, épp a *Blőse úrök*... darabjával egy érték-szintre Arthur Millerrel (*Az utazó halála*). Legújabbban az *Új Írás* 1977. márciusi számában Szalay Károly közelíti meg Remenyiket végre a tulajdon kategóriájában, megnevezve, amit a hatodik kötet szemérmesen elhallgat: Remenyik egyértelműen a magyar és az európai avantgarde irodalomba sorolható. Szalay műelemzései már nemcsak a „tartalomból” indulnak ki, hanem elsősorban a formákból, a stiláris eszközökből, amelyek az író világszemléletének „nyelvezetét” hordozzák, nyelvezetében az adekvát filozófiát. Ez a nyelvezet teszi őt — aki, mint Szalay kimutatja, Kassák mellől érkezik irodalmunkba — a huszadik század harmadik harmadában is időszzerűen európai íróvá. Művében tehát az új baloldal eljövendő önmagát anticipálja. Nemcsak a hatvanas, de az ötvenes éveket is, miket bizony nem mind értettünk meg, különösen mi, kik még akkor is a dogmatizmus egyetlennek vélt útján zártuk ki önmagunkat abból a differenciált gondolkodásból, amelyre a hatvanas évek szellemi viharai és barikádjai nyitották szemünket. Mintha egy rossz álomból ébredtünk volna mi effélék, és nem csekély büntudattal. Az ötvenes években Remenyikről írni? Merő képtelenség. Bizonyítékul, hogy az a szocialista irodalomfelfogás nemcsak a „polgári irodalmat” tiltotta ki, de a tágabban értelmezhető szocialista vonulatot is megsemmisítette. Még a szocialista marxista *Korunk* szerkesztőjét, Gaál Gábort sem kímélte meg, likvidálta. A purista ideológiai redukció nem állt meg a nullapontig. S ha előbb a korai Céline-t említettük, ma az új baloldal Arrabalja az, akihez őt hasonlítani megkísérelhetnők. Am a *Büntudat* (1937) és a *Sarjadó fű* (1938) az „urbánus”, tehát a dogmatikus parasztirodalom oldalán nyilván gyanús Remenyiket egyzeriben a baloldali „népiesek” mellé helyezte, miközben a helye az egyre nyitottabban marxista, a népfronti pluralizmusra hajlamos

Korunk táborában is nyilvánvaló. Ez a „fordulat” egész, valójában kétségbeesett, „kozmpolita, európai, idegen” előzmény-művét hirtelen beemelte a magyar valóság abszurditásába. Egzisztencialista világszínvonal, szatirikus borúlátásának egyetemessé kiterjesztése, „idegen és egzotikus” színterei és nyomor-díszletei, spanyol, kínai, német nevű regényalakjainak légiója, észbontó helyzetek és az azokról szóló kifordult tudat, a fejük tetején álló emberközi kapcsolatok és az elidegenült-elidegenítő struktúrák, amelyek közt negatív hősei tébolyognak, a *Büntudat* és a *Sarjadó fű* révén a két világháború közötti magyar társadalom tükörképévé minősültek át, önkorbácsoló etikai vádirattá, a történelmi büntudat antimitoszává. Am a rész „a lucskos, gonosz, sárban és ködben hentergő világ” egészével azonosul, és ez az egész az ugyanolyan résszel. Csak ezzel a végsőig engedetlen lelkiismerettel hányhatta ki magából Remenyik a magyar irodalom történelmi lelkiismeretének és humanista szellemének szörnyű, botrányt kavaráó átkát, melyet József Attila halálára írt (*Korunk*, 1938. január)... Valamelyik könyvem kapcsán nem tudom hirtelenjében kicsooda kritikusom Remenyikhez társított. Valóban nem múlhatott el felőlem nyomtalanul, hogy gyűjtőgató képzelgéseit hosszú éveken át mindig friss izgalommal olvastam; a világ egyik lehetséges — végső soron realista — értelmezését közvetítették, de talán még inkább e közvetítés egyik — „nem realista” — módját, miközben persze Remenyik utánozhatatlan... Sajnálom, hogy — távol a forrásoktól — E. Nagy Sándor Remenyikről szóló monográfiája nem került kezembe; sajnálom, hogy nem került elő hamarabb Remenyik-levelcsomagom, mit a tanulmányíró E. Nagy munkája közben tölem elkért... De hogy óhatatlanul oly gyakran emlegettük itt a kolozvári *Korunkat*, illő befejezésül azt is leírni, hogy amiként Gaál Gábor lapját az ő rendkívüli szelleme mellett Fábry, Sinkó, Veres Péter, József Attila, Déry Tibor, Fejtő Ferenc, Nagy István és Salamon Ernő definiálja, előbbieik társaságában Remenyik Zsigmond is — ugyanolyan — meghatározóan volt jelen a lapban. Veres Péter és Remenyik egymást kiegészítő párhuzamos közös szereplése a *Korunk* oldalain arra bizonyíték, hogy a magyarországi irodalom „népies-urbánus” ellentéte — a romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai kisebbségi magyar irodalomban ez az ellentét nem játszott szerepet —, bár realitás volt, nem volt realitás; Gaál Gábor kettejükkel — két, egymástól annyira különböző szépiróval — emelte a budapesti hercehurcák fölé a humanista szellem és az antifaszizmus, az idő követelte néprfront erkölcsi és politikai parancsát...

II. Remenyik-interjú 1935-ből

Íme az 1935-ös interjú és a folytatólag hozzá fűzött levél. Kérdéseimet, az általa géppel írott szövegben, Remenyik Zsigmond zárta idézőjelbe.

1. „Érdekelnének ifjúságának életkörülményei, hogyan jutott tengerentúlra, kéborló útjára mi készítette, és mit jelentett az út fejlődésére?”

— 1900-ban születtem Dormádon, Heves megyében. Családom nyilván szláv eredetű, anyai ágon albán. Genealógiailag is természetes tehát, hogy abban a környezetben, melyben nevelkedtem, kora gyermekkoromban már lázadóvá váltam, hisz apai ágon rebellis nemesek, anyai ágon pedig Martinovich apát állanak mögöttem. Papi iskolákban nevelkedtem Egerben. Sajnos sikertelenül. De erre a sötét korszakra, hogy kitérjek, nincs terem. Tizenhét éves koromban tény azonban, hogy úgy állottam a dolgokkal szemben, mint aki nagyönis átlát a szitán. Tele voltam orrarral, ellentétekkel, de volt bennem annyi tisztaság és konzekvencia, hogy le mertem számolni mindennel, ami addig körülvett. Önkéntes emigrációba mentem Délamerika őserdeibe, pusztaságaiba és metropoliszaiba. Itt ismertem meg a leplezetlen életet annak leplezett tökéseivel, panamistáival, gyávaival és fékezhetetlenjeivel. Meglehetősen értelmes dolgokkal foglalkoztam, voltam hajófűtő, csempész, korsmai zongorista, ablakpucoló, pincér, utazó ügynök, stb. Barátaim is ezeknek sorából kerültek ki, meglepően keveset érintkeztem köztársasági elnökökkel, diktátorokkal, tábornokokkal és vezérigazgatókkal. Chilei tartózkodásom alatt írtam egy ma már letagadásra érdemes eposzt, „*La tentacion de los asesinos*” címen. Ennek az írásomnak köszönhetem, hogy megismertem Agrellát, ezt a fantasztikus csavargó költőt, aki a vadak között isten lett. Jó barátságunk és közös nyomorunk meglehetősen összehozott bennünket és megismertem ennek az embernek nem csupán múltját és életét, de egész csodálatos gondolkodását is annyira, hogy alakja megnövekedett, túllépte a realitás határait és regényalakká vált. Róla és kritikai véleményeiről írtam későbbben „*Agrella isten ítéletei*” című kiadatlan dolgozatomat, íróasztalom jogos felháborodására.